

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелзэлл

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 81

(18814)

2016 чылдың
июль 21
четверг

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

Электроннуг почта:

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

Кажан · Каяа · Чүү

Дүүн

Тываның Баштыңының түр үеде
түзүлгөзүн күүседип турар Шолбан Кара-
лп-ТР-ниң Өг-бүлө болгаш ие-чаш херек-
терин харылаар агентилелиниң директо-
ру Саида Сенгини томуйлаан. Саида
Сертековна ИХЯ-ның назы четпээннер
харылаар килдизиниң эргелекчизинге
айылдап турган, полковник эргелиг. Ол
шакш херээжен полковниктиң өг-бүлө
шаш уруглар ажылының талазы-биле
та-дуржулгазы байлак.

«Азия төвү» тураскаалдың
вискээринде аалчыларга медээ
ынадыр сүмелекчи ажилдап эге-
лээ. Найысылалдың чараш булуну,
туг-Хеминиң эринде «Азия төвү»
раскаалының төөгүзүн база тырттырган
суктарны, делгеттинген суй белектерни
чуурдап, маңаа аян-чорук кылырынга
сүмелекчи тайылбырны бээр. Оон ыңай
торонк четвергте, эртенгиниң 7 шакта
шуну шевирлеринге сула шимчээшкин-
эртирип турар. Ол ышкаш Туризм
жанының ийиги каадында «Турист»
ынафезинге шайлап ап болур. Туризм
жаны хуннун-не эртенгиниң 8 шактан,
ай кезеж 12 шакка чедир ажилдап ту-
ру, оон республиканың аалчыларынга
айжык.

Тес-Хем кожууннун Самагалдайда
кылыр бүдүрүлгө сайгарлыкчы Вик-
Аринованың удуртукчулары-биле
аажылынган. Бүдүрүлгөдө 5 аныяк оолду хаара
алган. Олар чагыгларны алгаш, кылып
арлар.

Бөгүн

Тываның Чазаа РФ-тиң хөй-
регионнарының удуртукчулары-
е дугуржулгаларны чарган. ТР-
Чазак Баштыңының түр үеде
түзүлгөзүн күүседип турар Ш.В.Кара-
Татарстанның Президентизи
Минниханов-биле «Туран» сыын
таалый баазазынга турисчи кластерни
ырадырының дугайында дугуруш-

Даарта

Удавад Подмоскovie-ниң губерна-
А.Ю.Воробьев бодунуң командазы-
кээр. Агросекторда ооң-биле кады
ажур ужурулг төлөвилелдер бар.
москovie-биле бистиң республика-
Сергей Шойгу губернаторлап турар
ле экономиканың аңгы-аңгы адырла-
ниити төлөвилелдерни тургузарын
жуп, чугаалажып турган.

Июль 23-те Сүт-Хөл кожууннун
«Маадыр сумузунга ук сумуга чурт-
ораан, репрессияга таварышкаш,
черге нүгүлдедип, хостуг эргезин
тырып шийиттиргеннерге тураскаал
ышкыны болур.

Июль 27-де Өвүр кожууннун Ханда-
га «Мурнуу чүктүн даңгыназы-2016»
блика чергелиг мөөрей болуп эр-
ук мөөрейге Өвүрдөн, Мөңгүн-
дан, Тес-Хемден, Эрзинден, Чөөн-
ктен болгаш Моолдун УВС аймактан
налар кээп киржир.

«Үстүү-Хүрээ-2016» дириг хөгжүм болгаш шажынның фестивалы

... ЧУЛАЗЫ АМ-ДАА ХЫП ТУРАР

— Фоторепортаж —

Бо-ла болгай арыг, кылаң суглуг, шапкын Чадаа-
на. Чай санында дириг хөгжүмге ынактар, шажынны
хүндүлөп, сүзүктеп чоруур кижилер ооң эринге чыг-
лып кээри чаңчыл апарган. Чадаананың ол чарыынче
кешкеш, дыттыг арга иштинче халдып кирип келдвис.
«Үстүү-Хүрээ» фестивалының лагериниң, мөөгүлөр ыш-
каш, хөй янзы өнүг майгыннары чаптыла берген болду.
Бистерни, «Шын» солуннун ажилдакчыларын, коллегавыс,
«Центр Азии» солуннун кол редактору, Россияның Журналистер
эвилелиниң Тывада салбырының баштаар чериниң даргазы
Надежда Антущева өөрүшкүлүг, орук-суур менди-чаагай чедип
келгенивис дээш, байыр чедирип, уткуп тур. Майгыннарывыс
тигер черивисти өскелерге алыспас дээш, Надежда Мухар-
бековна ээлеп, карактап турган болду. Коллегаларывыс-биле
кожалаштыр хонуп алдывыс.

Кежээ байырлыг ажыдышкынның шагын манап, сактыыш-

кыннарга бүргеди берип-тир мен. «Үстүү-Хүрээ» фестивалын
солун арнынга чырыдып, каш-даа удаа келгенимни сактып
ор мен. Хөйүнү хөлзедип, диңмиредип турган фестиваль-ла
болгай. Күрүнө филармониязының баарына иштики-даштыкы
чурттардан келген хөгжүмчүлери олурткан он ажыг автобустар,
хөй санныг чиик автомашиналар чыскаалыпкан. Ында-мында
ыры-хөгжүм үнү чаңгыланган, каткы-хөг, чугаа-соот шуут хайым-
ныг. Чыылганнарның аразында буурул баштыг хоочуннар-даа,
омак-сергек аныяктар-даа эмгежок. Ак, сарыг, кара кештиг
кымнарны чок дээр. Чугаа-домак каш янзы дылдарда чоруп
турза-даа, утказы очулга чокка билдингир. Сонуургалы чаңгыс,
чүдүлгө-сүзүктүг улус чыгып келгени илдең. Мыя аразында
сарыг баштыг, чиңгежек дурт-сынның аныяк эр — «караванның»
баштыңчызы бурунгаар айтып, холун чаярга, дистинишкен ма-
шиналар шимчеп үнүп турганы караамга көстүп келди.

(Уланчызы 3-4-кү арыннарда). ➡

Чаа улусчу шимчээшкин

«БУРУНГААР, ТӨРЭЭН ТЫВА!»

Амгы үеде республиканың чурттакчы чонунун аразында боттарының сонургалынга чоок, сеткилинге тааржыр ажылды кылып, губернатор төлөвилелдериниң боттанышкынын деткип, ооң ажылынга дорт киржип, ажылдап турар. Тываның бурунгаар хөгжүлдөзү дээш сагыш аарып, хөлзеп чоруур кижилер эвээш эвес.

Ылаңгыя көдээде аныктарга, оларның сонургалын оттуруп турар губернатор төлөвилелдер «Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг», «Инек – чемгерикчи малым». Бо төлөвилелдер тыва кижиниң амыдыралына, ооң мөзү-бүдүжүнге дыка чоок болуп турар. Ынчангаш төлөвилелдерде кожууннарның сумуларында чурттап турар аныяк өг-бүлелер хей-аът көдүрлүүшкүнүг, тура-соруктуг киржип турары таварылга эвес. Оларның киржикчилериниң хөй кезээ хөй ажыл-төлдүг, чединмес өг-бүлелер болуп турары дыка өөрүнчүг. Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оолдун идип үндүргени бо социал төлөвилелдери көдээ черлерни сайзырадырынга, ажыл чок, чурттаар оран-сава чок турган аныктарга, оларның амыдыралына канчаар-даа аажок улуг дуза болгаш деткимче болуп турар. Ынчангаш бо социал төлөвилелдерниң киржикчилери чогуур бүрүткелдерин эрткеш, кылыр дээн сорулгаларын боттандыра-биле чымыштыг ажыл-ишче шымнып кирбишаан, ук төлөвилелдерге бүрүнү-биле таарзынып турарлар.

«Социал картофель», «Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө», «Кадыкшылга маршруду», «Полицияның участок төлээзинге бажың», «Өг-бүлө бүрүзүңге чаңгыстан эвээш эвес дээди эртемниг уруг», «Бажыңнар хериминиң чанынга – спорт» дээш, өске-даа губернатор төлөвилелдерниң амыдыралга ажык дузалыын чон ханы билип, аңаа боттарының үнелелдерин берип турар. Чогум-на мындыг үзел-бодалдарлыг республиканың чурттакчыларын Тываның келир үези дээш кады демнежилгеже эвилелдеп, оларны чыып, хөй-ниитиниң «Бурунгаар, төрөөн Тыва!» деп чаа улусчу шимчээшкинни тургузар сорулганы салып, Тываның Күрүне университетиниң ректору Ольга Хомуш-ку эгелекчи ажылды кылып чоруткан.

Эрткен субботада болган «Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгалар чөвүлели» Ассоциацияның ээлчеглиг хуралына, аңаа чыылганнарның мурнунга эгелекчи саналын Күрүне университетиниң ректору Ольга Хомуш-ку таныштырган. Чаа улусчу шимчээшкинни тургузар сорулганы салып, Тываның Күрүне университетиниң ректору Ольга Хомуш-ку эгелекчи ажылды кылып чоруткан.

хериминиң чанында — спорт» болгаш «Социал картофель» деп төлөвилелдерни онзалап айтыкан. Кызылда «Сүбедей» спорт комплекзиниң директору Адам Текеевтиң удуртулгалары-биле ажылдап турар аныяк оолдарның ачы-буян, социал-ужур-дузалыг ажыл-ижиниң ачызында «Бажың хериминиң чанынга — спорт» деп төлөвилел Кызыл хоорайның мурнуу микрорайонунда сай-зыралды ап, ында чаа спорт шөлчүгөштер туттунуп турар. А республиканың чамдык кожууннарында «Социал картофель» деп төлөвилелдиң боттанышкынында эгелекчи чорукту ында хоочуннар боттарында алган. Олар боттарының артыкшылдыг картофель үрезиннерин амыдыралы чединмес өг-бүлөлөргө үлөп, оларны деткип, оларга ногааны канчаар ажаап, өстүрериниң талазы-биле арга-сүмелерин берип турарлар. Тыва Чазактың чон эки амыдырап-чурттазын дээш кылып чорудуп турар эгелекчи ажылдарына чонунуң мындыг киржилгезин демдегледип, «Бурунгаар, төрөөн Тыва!» улусчу шимчээшкинниң ажылчын бөлүүнүң координатору Мерген Ооржак республиканың активчи, патриотчу чонун бо хөй-ниити эгелээшкинге каттыжарын саналдаан.

«Бурунгаар, төрөөн Тыва!» улусчу шимчээшкинни тургузарын республиканың элээди уругларының спорт школазының тренер-башкызы, Тываның Начын мөгези, сумо хүрешке Россияның спорт мастери Буян Бүрбүчүп деткээ.

Республиканың бо чаа улусчу шимчээшкинниң чонну хүлээп алыр черлерин кожууннарга, хоорай округтарына организастап, янзы-бүрү социал ужур дузалыг төлөвилелдерни боттандыра-рынга киржир үзел-бодалдарлыг чурттакчы чонунуң билдиришкенин хүлээп алыр организастыг комитеттерни тургузар шиитпирни «Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгалар чөвүлели» Ассоциацияның хуралының киржикчилери хүлээп алган. Хуралдың дараазында айтырыныга республиканың муниципалдыг тургузулгаларының 2015 чылда кылып чоруткан ажылдарын түңнээн. Шудургу, кызымаккай ажылы-биле шыгарааннарга шаңналдарны Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол тывыскаан. Ындыгларга: бирги шаңналга Ак-Довурак хоорай, ийги шаңналга Кызыл кожуун, үшкү шаңналга Чөөн-Хемчик кожуун төлөпиг болган.

Хуралдың түңнелинде Тываның Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол республиканың түс чер чагыргаларына кызымаккай болгаш харысалгалыг ажыл-ижи дээш өөрүп четтиргенин илереткен. Ол кандыг-даа эрге-чагырганың дөзүндө чон турар, чазактың ажыл-ижи чонунуң айтырылганына, оларның дилеглеринге даянган турар дээрзин онзалап сагындырган. А «Бурунгаар, төрөөн Тыва!» деп улусчу шимчээшкинниң тургустунуп турарын Шолбан Кара-оол изии-биле деткээ.

Александр ШОЮН.

АЖЫЛ-ИЖИ-БИЛЕ ЧУРТУН АЛДАРЖЫТИ

Чөөн-Хемчик кожуун республикада чурттакчылыг чонунуң саны-биле-даа, ында мал бажының саны-биле-даа улуг кожууннарның бирээзи. Бо кожууннуң чагыргазында көдээ ажыл-агый эргелелин Эдуард Эрес-оолович ПИРЛЕЙ удуртуп турар. Аныяк удуртукчу-биле кожуунда байдалдың дугайында чугааны кожуун Наадымының бүдүзүндө кылдым.

— Эдуард Эрес-оолович, кожуунда көдээ

ажыл-агый талазы-биле байдалыңарны таныштырып көрүңерем.

— Чөөн-Хемчик кожуунда ийи муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгө (Улаан-Буура, Хемчик), бода мал 19 муң 987, шээр мал 141 муң 148, төве — 7, чылгы — 7 муң 541, хаван — 890, дагаа — 86 баш бар. Дагааның баш саны доктаамал эвес. Чайгы үеде көвүдээр, кыжын эвээжээр. Бо берген саннар доктаамал, чай-кыш дивейн, тудуп турар куштарга онаажыр.

— 2000 чылдарның эгезинде маңаа сургакчылап кээп турумда, чаңгыс төве чоруп турган болгай. Ооң бажы ынчаар өскөнү ол бе?

— Чок. Ол төве аарааш, өлгөн. Хоочун малчын Шолбан Биче-оолович Сат (Чочоо) Меңги Мерген-ович Ондар-биле өске кожууннардан төвени саткаш, өстүрүп турарлары бо. Кайызы-даа мал ажылынга аажок сонургалдыг улус, ынчангаш төве бажы моон-даа өзер дээрзинге бүзүрел улуг.

— Ногаа азы тараа тарылгазы кайы хире ирги?

— Картофельди 294 гектар, тараа — 2169 гектар, ооң иштинде ак-тараа база кызыл-тас — 189 гектар черде тарыттыг болза, сула 1803 гектар черде, хөй чылдыг медени 177 гектар черде тараан бис. Кааң үелерде дүжүт эвээш, а бо чылын чайның башкы айлары чер ажылынга таарымчалыг болуп тур. Ортумаа-биле бир гектардан 15 центнер чедир дүжүттү алыр улус бис. Бо чылын 20 центнер чедир алыр дээш, кызар бис.

— Оларның суггарылгазы кандыгыл?

— Кожуунда 3 улуг инженерлиг суггарылга системалары бар. Оларның эргижирээни аажок-даа болза, ийизи ажыглаттынып турар — Хайыракан болгаш Хорум-Даг суурларда. Арткан сумулар бугалар бадырып суггарып турар.

— Амгы үеде боттандырышкыны кидин түлүк чоруп турар «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» төлөвилелдиң аайы-биле силерниң кожуунда чөжө өг-бүлелер кыштаг тудуп турарыл?

— 10 өг-бүлө ол төлөвилелде киржип турар. Оларның бежи кыштагның тудуун дооскан, ам ажыдышкынын албан-езузу-биле дыңнадырывыс арткан. Үш өг-бүлө кажаларының кырын дуглап турар, бо хүннерде, харын бөгүн-даа доозар чыгы. Ийи өг-бүлениң ажылы арай саадап турар. Ынчалза-даа озалдап турар ажылдары улуг-даа эвес. Шупту суурлардан дыка-даа ырак эвес, таарымчалыг черлерде турар.

— Кожуунда шээр малдың бажы хөй-дүр деп көрүп тур мен. Муңчуларыңар чечел?

— 14 муңчу бар.

— Бо чылгы чемпион малчын илерээн бе?

— Көргүзүлгери эки болуп турар үш кижини илереткен бис. Оларның аразындан чемпионну республика Наадымынга чедир ам-даа шилиир бис.

— «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» төлөвилелдиң талазы-биле бичии таныш-

тырып көөр силер бе?

— Кожуунда 21 төлөвилелди ажылдап кырынга 13 чаа төлөвилелди кирип турар бис. Брусчатка азы тротуар бүдүрер цех (К.С.Килик), диш эмнээ (С.В.Монгуш), уруглар хайгаарап көөр тө (В.К.Тюлюш), ыяштан тудуг материалдар чер (Л.Н.-Д.Ооржак), эъттен кылган б нер бүдүрер чер (У.Э.Монгуш), картоф өстүрер черниң (А.Т.Ооржак) ажыл берген.

Кожууннуң мал ажыл-агыйлыгы дузалыг төлөвилел кылдыр Белдир-А болбаазырадыр цех, ногаа шыгжаар чер ве-Хаяга «Хүндү» көдээ бүдүрүлгө кооп баазазынга 100 баш бода малдыг сүт-бамазын тударын кол деп санап турар бис. өске-даа төлөвилелдерни ТР-ниң Чазы «Көдээ девискээрлериниң турум хөгжүлдө программаның шугуму-биле 7 төлөви боттандыра-биле акша алырының сатарын бо Наадымга тывыскаан. Бо үстүңкү төлөвилелдерден аңгыда, сүт хүлээп а тыва далган-тараа бүдүрер, эъттен кыл чөмнөр кылыр бүдүрүлгелерни ажыдары ландырышкыны берип турар.

— Ол төлөвилелдер кожууннуң казынга кандыг салдарны чедирер д турар силер?

— Бир дугаарында бо төлөвилелдерды кылып шыдаар хире кижилерни, бо акшазын кириштирип тургаш, ажылда хаара туткан бис. Ногаа шыгжаар чер чүдүрер машина, ногаа болгаш кат-мөөгү валаар болгаш халтаар, шыгжамыр ишти өйлээр дериг-херекселдер-биле чүм болуп. Ол төлөвилелди Нели Сарыла бүдүрүлгезиниң баазазында боттандыр бис.

Малдан алыр бир продукция — эът борадыр цехти Урана Ооржак боттандыра Аңаа хүнде 200 кг эътти болбаазырадыр Кожууннуң экономиказынга оларны дузазы дыка улуг. Чаңгыс бо эът болбаз цехке безин 15 чаа ажылчын олуттарны 104,8 муң рубль кожууннуң бюджетинче кылдыр кирер.

— Бо хире ажыл-иш хайнып турар да, мурнакчыларны база адап демдег силер бе?

— Кожууннуң көдээ ажыл-агый адыр ажылы дээш Борис Монгуш, Ахмед Оор на Куулар, Шолбан Саттың үлүг-хуузу шаңналче кириген бис. Чылгычылардан Монгуш, сугатчылардан Билчиір-оол О кожууннуң хөгжүлдөзүнө кириген үлүг.

Черле ынчаш чөөн-хемчикчилер чүп ажыл-агый адырында эвес, өске-даа ады көргүзүлгери бедик кожуун деп адын сыт эптиг-демниг ажылдап чоруур чон. Төр чуртун алдаржыдып чоруур уран чүүл ажылары, спортчулар болгаш эмчи, башкы чоргаарлары мен.

— Бо чылын көдээ ишчилерге дүл элбек, малыңар семис, чүден арты өршээлдиг болурун күзедим.

— Четтирдивис.

Айлаң ДАРЖАА чугаа

Агния Афанасьевна ЗАЙЦЕВА

Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннар эвилелиниң республика болгаш Кызыл хоорай чөвүлелдеринге муңгаранчыг медээ келген билдингир совет-партия ажылдакчызы, 60 чыл ажы күш-ажыл стажтыг Агния Афанасьевна Зайцева мөчөөн — бо чылдың февраль 7-де ол 94 харлаан. ССРЭ-ниң Саң-хөө яамызы биле ажаалга кассаларының болгаш күрүне чээлилериниң эргелелиниң Тывага ажылдаары-биле сургакчыла-дып чоруткан ашаа-биле кады Агния Афанасьевна 1946 чылдың төнчүзүндө Тывага чедип келген. СЭКП Тыва обкомунга Агния Афанасьевна 37 чыл дургузунда ажылдаан, ооң 32 чылын — СЭКП обкомунуң организас-партийжи килдистин эргелекчизиниң оралакчызынга.

1992 чылдың ноябрьдан Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннар эвилелиниң Кызыл хоорай чөвүлелиниң даргазынга 18 чыл ажы үе дургузунда республиканың Херээженнер чөвүлелиниң даргазының оралакчызынга ажылдаан.

Агния Афанасьевна кончуг шыңгыы негелде-

лиг, ынчалза-даа кады ажылдап турары лерге дыка кичээнгейлиг чораан. Партия кадрларның белектелине болгаш кижизинге кириген хууда улуг үлүг-хуузу дээш б өөрүп четтирип чоруур бис. Ол бүгүге саннын болгаш янзы-бүрү шаңналдары бад «Хүндүлелдин демдээ» орден, «Партия» гарал болгаш партияның мурнунга ачы-к ордени, «Аныктарның алдарлыг дагдыны ат, Тыва Республиканың «Күш-ажылчы шы дээш» медалы, РСФСР-ниң болгаш Тыва ниң Дээди Советтериниң Президиумнар Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочунни российжи комитединиң болгаш ВЦСП хүндүлел бижиктери, хөй албан черле шаңналдары болгаш юбилейи медалдары.

Агния Афанасьевнаның төрелдеринге бо чоок кижилеринге ханы кажыыдалды сетти ханызындан илергейлеп тур бис.

Дайынның болгаш күш-ажылдың хооч эвилелиниң республика болгаш Кызыл хоорай чөвүлелдери.

5555555555

«Үстүү-Хүрээ-2016»

5555555555

... ЧУЛАЗЫ АМ-ДАА ХЫП ТУРАР

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

1980 чылдарның ортан үезинде Тываның Улустун артизи Алексей Боктаевич Чыргал-оол доогалаан Тываның Композиторлар эвилелиниң хуралына аныяк композиторларның өмүнээзинден оларның чогаадыкчы ажил-ижиниң шүгүмчүлелинге харыы берип, сөс ап турган дидим оолак Игорь Дулуш «Үстүү-Хүрээ» фестивалының үндезилекчизи ол чыгажыл деп ынчан база катап аны танып, билип алганым ол.

Эге баштайгы фестиваль чылдардан бээр ам 17 чыл өрткени бо. Төлевилелдин авору, фестивальчы идеяның тегекчизи Игорь Дулуш туружун албаан хевээр. Ооң амыдыалында эң кол күзели бүткен. Үстүү-Хүрээ катап тургустунган, улам сайзырап, улгадып турар. Фестивальдың 15 чылдаа-ында ол салдынган сорулга эдил алдынган дээш, ону хаар ап бодап, ол дугайында чонга орлаан. Ынчалза-даа Тыва Республиканың Чазааның Дарыы Ш.В. Кара-оол фестивальды камчылаар шиитпирни хүлээп турган. Чон ону өөрүшкүлүү-биле талаш, чүге дизе Үстүү-Хүрээ филлексизиниң тудуу ам-даа камчылаар, кылыр ажилдар ам-даа хөй, бети-кыдыы Чадааның экинчи чаагайжыдары дээш, алган сорулгалар улуг. «Эгезиниң эчизинге чедирер», «Уш-таннай аалынга чедирер» деп елерилистиң мерген сөстери болгай, ону канчап ажыр ба-боор, Игорь Дулуш чонунуң инунга эгелеп каан херээн камчылап кирипкен. Чаңгыс чурттуглары, чону ол дээш эгезин, бедик хүндүткелди үзүп чоруур. Игорь Дулуш ам-даа чоруурга, ылаңгыя аанага ону беш бастырбас. Бүрүзү хол тутчуп амырла-мендилежир, куспактаар, ижин болгаш ал-бодунуң кышылын айтырып чугаа-ыр. Буянның үүле-херекти эш, эки үре-түннелди чедип ажил-иште депшип, алдар-ытты чедип алган-даа бол,

«Чаңгы-Хая» бөлүүнүн хөгжүмчүлери

Игорь Дыртык-оолович кончуур-гап, билиирге, «сылдыстал-баан». Ооң ыдык күзелениң боттанырынга, ажил-херээнниң чогул-бүдүп турарында чонунуң ачы-дузазы, Тыва Чазактың дет-кимчези канчаар-даа аажок улуг дээрзин ол билер. «Чоннуң сагыш-сеткили-биле ойнап бол-бас» деп ол чугаалап чоруур. «Алды-Хүрээ дээш Шериг-оол Дизижилович Ооржакка, Үстүү-Хүрээ дээш Сергей Күжүгетович Шойгуга, Чадаананың хөгжүлдесайзыралы база «Үстүү-Хүрээ» фестивалына ийги тынышты бергени дээш, бедик шынарлыг аппаратуралыг болурунга дузазы дээш Шолбан Валерьевич Кара-оолга мөгейип, өөрүп четтиргенивисти чонум болгаш бодум өмүнээмден илередип чор мен» — деп ооң чугаалап турганын дыңнааннар кайы хөй.

«Үстүү-Хүрээ-2016» фести-вальды чогуур деңгелге эрттирер дээш, И.Д. Дулуштуң удуртуп турары күрүнө филармониязының коллективиниң кежигүннери он бир хонук бурунгаар-ла Чадаана-га чедип кээп, белеткел ажилда-рын эгелээн. Оларга Красноярск

хоорайдан келген аныяктар, Чадаана хоорайның чурттакчы-лары катчып, ажил-ишти кылчы берген. Электри шүгүмун шөйүп, чырыкты кириген, улуг сценаны тургускан, арыгланып-чиигенир туалеттерни тургускан, чөмненир кафени ажиткан дээш, каракка эскертинмес өске-даа хөй ажил-дарны олар кылган.

Фестивальдың оргкомитеди 88 кижини составтыг. ТР-ниң бүгү яамылары болгаш өске-даа ал-бан черлериниң төлээлери олче кирип турар. Фестивальчыларга бүгү-ле таарымчалыг байдал-дарны тургузар дээш, оргкомитет күженишкенин ажилдаанын демдеглезе чогуур. КАИ, ИХЯ ажилдакчылары, Онза байдал-дар яамызы, Культура яамызы, эмчилер, өртчүлөр, камгалакчы-лар бир демнини көргүзүп, быжыг корум-чурум болгаш айыыл чок чорукту хандыраар дээш, чогуур хемчеглерни алган. Бо чылын фестиваль үезинде Чадаанага арага аймаан садарын хорааны ооң эки эртеринге улуг дөгүм болганы чугаажок.

«Үстүү-Хүрээ» фестивалына бир дугаар кээп турарларга Игорь

Дыртык-оолович микрофон дам-чыштыр ооң төөгүзүңге хамаа-рыштыр тайылбырны кылды. Үстүү-Хүрээниң ханаларының бузундулары сизген склада апар-ган, ону долгандыр девискээрни чашпан тудуп чий берген турган. 1930 чылдарның репрессия-зынга хүрээниң бүгү ламалары таварышкан, хүрээ боду узуткат-тынган, ынчалза-даа ооң ханала-ры үрегдээшкенин алып эртип, хевээр арткан. Хүрээниң эрги ханалары ам-даа ыглашпышаан, ооң чулазы ам-даа хып турар болганда, ооң күчү-күжү, берип турар энергиязы бедик хевээр. Буянның үүле кылып чораан лама башкылар нүгүлдөдип, дорамчы-лады, амы-тынындан чарылган. Чаңгыс лама башкының артында ооң бүгү аймак чону бар болгай, дөргүл-төрели, өг-бүлөзи, ажи-төлү турган болгай. Оларның ажи-төлдери шупту каржы до-рамчылап көрүп, өөренип, эртем-билиг чедип алыр арга чок болуп, ылап ат-сывын чажырып чурттаар ужурга таварышкан. Чүпте 2007 чылда Тыва күрүнениң үндезилекчизи Монгуш Буян-Бадыргының адын агарткан. Ол

буянның үүле-херекти Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун чарлы-биле боттандырган. 2008 чылда ТАР-ның Чазааның тос кежигүннериниң адын агарткан. Мындыг хан-чинниң үүлгедиглер кажан-даа катаптавазын, чо-нуvus эптиг-демниг болуп, бот-боттарын камгалап, карактажып чорзун, херек апарганда шы-дамын көргүзүп, адаан-өжээн үндүрбейн, болур-чогууру-биле дугуржулгаларны чедип ап чорзун, чоннуң хостуг сагыш-сеткили кажан-даа кызагалга таварышпазын дээш. «Үстүү-Хүрээ» фестивалын эрттирп турарының ужур-даа ында. Ол дугайында фестиваль санында хөгжүмчүлөр ойнап, ыраажылар ырлап келген. Түннелинде чаа, чараш хүрээ туттунган. Эрги хүрээ кандыг турган-дыр шак-ла ындыг төлевилелди ат-сурагыг архитектор Хаславская тургус-кан. Үстүү-Хүрээниң тудуунга Тываның бүгү кожуннарының чону киришкенин Игорь Дулуш допчузу-биле таныштырды.

«Тываның ат-сурагыг хөг-жүмчүлөрнүң маңаа кээп, чонунга аян тудуп турганы кажан-даа ут-тундурбас. Дыка хөй хөгжүмчүлөр «өске оранче» чоруй барганы хомуданчыг. Үстүү-Хүрээ дээш сагыш-сеткили аарып чораан Сүлдем башкы бөгүн бистиң аравыста чок. Коңгар-оол Ондар, Александр Саржат-оол, Чечен-оол Монгуш дээш ышкаш Тываның ховар оолдарын ам Үстүү-Хү-рээге көрбөс бис. Ынчалза-даа оларның дугайында кажан-даа утпас бис, оларның ырлары, сыгыт-хөөмейи чүрөктеривиске мөңгөде чаңгыланып артар. Ынчангаш бөгүн бо шакта «Үстүү-Хүрээ-2016» дириг хөгжүмнүн болгаш шажынның фести-валын ажиттыг деп чарла-дым!» — дээш, Игорь Дулуш сценаже Кызылдың уран чүүл колледжизиниң «Чаңгы-Хая» бөлүүн чалапты.

Бо «Чаңгы-Хая» бөлүктен дыка хөй ат-сурагыг артистер, хөөмейжилер үнгенин сагын-дылары артык эвес боор. Уран чүүл колледжизи, шынап-ла, бистиң уран чүлдүң мастерле-рин дарганнаар чер. Ол келир үеде ат-сурагыг консервато-рия, академия апаар боор дээр-зинге бүзүрел улуг. Бо удаада база чараш тыва хептерлиг сур-гуул оолдар сагыш-сеткилди хөлзедир сыгыт биле хөөмей ий-ни «сүмелештирип», чүрөктерже «согуннарын» ужуктуруптулар.

Эне-Сайым, Саян-Таңдым
Эгүүр шагдан чуртум чүве.
Эриг, хоюг сыгыт, хөөмей
Эгүүр шагдан ырым чүве.

Тывалар чер-чуртувусту шаг-шаандан камгалап-кара-тап, хайырап чоруур чон бис. Өгбелеривистен салгал дамчып келген езу-чаңчылдарывысты, чүдүлге-сүзүүвүстү ыдыктап арткан бис. Сыгыт, каргыраа, хөөмейниң бүгү аян, хевирин камгалап арттырып алган де-легейде кара чаңгыс чон бис. Тыва — хөөмей чурту. Мээң бо сөстөримни бадыткаан ышкаш, сценаже үнген хөөмейжи бүрүзү тергин күүселдези-биле хамык-ты кайгадып тур.

(Уланчызы 4-кү арында).

Үрер хөгжүм оркестри. Дирижеру П.Казимир, ыраажызы Софья Кара-оол.

УСТУУ-ХҮРЭЭ-2016

«Устүү-Хүрээ-2016»

УСТУУ-ХҮРЭЭ-2016

... ЧУЛАЗЫ АМ-ДАА ХЫП ТУРАР

(Төнчүзү. Эгези 1-ги, 3-кү арыннарда).

Ол дээрге Чадаана хоорайдан Алдын-Херел Иргит, Агана Монгуш, Шолбан Ооржак, Мөңгүн-оол Монгуш база Кызылдан Мундукай Лопсан олар-дыр. Кайызы-даа эзеңгилээр, борбанадыр дээш, хөөмейниң бүгү хевирлерин күүседир оолдар-дыр, ынчалза-даа Мөңгүн-оол Монгуш ат-сураглыг Геннадий Тумат ышкаш «киштедиптерге» көрүкчүлөр шуут кайгал калдывыс. Мындыг чаа сылдыстарны илередип, тыварынга «Устүү-Хүрээ» фестивалы улуг рольду ойнап турарын амыдырал бадыткап тур. «Амырга-Моос» бөлүүнүн аныяктарының, «Кеңгирге» бөлүүнүн бичии оолдарының (Чадаана) ойнаарын, хөөмей-сыгыдын таалап дыңнааш, өскелерни дыңнаарга, чалгааранчыг алаар де. Ынчан-майн канчаар, бистер, тывалар, чүгле тергийн хөөмей дыңнап амдажаан-на болгай бис.

Чеди-Хөл кожуундан «Сайзырал» бөлүү, Каа-Хем кожуундан «Сүлд» бөлүү, Улан-Удэден «Салгал» бөлүүнүн оолдарының ырлаарын магададывыс.

Аалчы хөгжүмчүлөрдө ырлаар, танцылаар кайгамчык талантылыг аныяктар база эмгөжөк-тур, Ылаңыя Москва хоорайдан «Знак ветра» рок бөлүк, Красноярскиден «Галия» бөлүү дээш, өске-даа.

Оон мурнунда чылдарда «Устүү-Хүрээ» фестивалына киржикчилер дыка хөй боор чүве болгай, бо удаада оларның саны арай эвээш болду. 17 дугаар регионун 17 дугаар фестивалы болгаш ындыг болганы ол ийикпе. Юбилейлиг чылдарда киржикчилер саны оранчок хөй болуру чугаажок. Польшадан келген Л.Дариуштун «Устүү-Хүрээниң» 20 чылдаан юбилейлиг фестивалына ыяп-ла кээр мен» дээн сөстери ону херечилеп турар-дыр. Мөөрейжилерниң саны эвээш-даа болза, шынары бедик дээрзин демдегледип каайн.

Оргкомитеттин ажылын мактавас аргажок. Фестиваль хуннериниң программазын тургусканы онзагай Баштайгы хүнде ТР-ниң Чазааның Үрер хөгжүм

оркестриниң Петр Казимир дирижерлаан оюну хамыкты кайгатты. «Ак-көк хемниң кижилери» деп уран-чечен кинодан Мергенниң ырызын, улустун ырызы «Агитаторну» Петр Николаевичиниң бир тускай таарыштыр кылганын Тываның Улустун артизи Софья Кара-оол чараш, кайгамчык күүсетти.

Июль 15. Кежээкиниң 7 шах. Россияның Улустун артизи, алдарлыг саксофончу Игорь Бутман биле бистиң Үрер хөгжүм оркестриниң концертин таалап көрдүвүс. Хөйүнү магадалын ап чораан «Ят-ха» бөлүүнүн тургузучузу Альберт Кувезин биле «Хартыга» бөлүүнүн (фестивальга көстүп келген чылын-на көрүкчүлөрниң ынакшылын, сонургалын чаалап алган Начын Чөреве) концертин июль 16-да улуг сонургал-биле көрдүвүс. Өзүп оран хөгжүмчүлөргө бо бүгү катап таттынмас кичээл, мастер-класс дээрзи чугаажок.

Июль 17-де фестивалчылар шажынның Хороо байырлалына киришкен. Алды-Хүрээден Устүү-Хүрээге чедир сүзүлгелдин чыскаалының одуруунга кылаштажып, арыгланган. Маңаа ТР-ниң Чазааның Үрер хөгжүм оркестриниң хөгжүмчүлөриниң маадырлыг чоруун онзаалап демдеглэйн. Олар орук дургаар үрер хөгжүмүнүн херекселдеринге ойнап келди. Ол дээрге чонунга, чуртунга, шажын-чүдүлгезинге оларның улуг хүндүткелиниң, ыдыктап чоруунун бадыткалыдыр. Хүрээге улуг номга олуруп, чүдүп-тейлээш, кайгамчык энергияны алганын киржикчи бүрүзү онзаалап демдегледип, фестивальга болгаш Устүү-Хүрээге мөгөйип турар сеткилин илереттилер. Бо ыдык езулал оларның салым-чолунга бир-ле онзагай демдек болуп, кижилер бүрүзүнүн сагыш-сеткилин арыглап, ыдыктааны чугаажок. Хороога киржи, узун орукту эрткеш, кижилер шылаар-могаар хамаанчок, хей-аът кирип, караа чырып, хөрек-чүрээ чиигей бээр хуулгаазын күштү алыр-дыр. Сүзүктүн күжү ол хире бедик.

Июль 17. Тиилекчилерниң болгаш Тыва Республиканың Чазааның Үрер хөгжүм оркестриниң улуг концерти. Хөг-

жүмчүлөрни-даа, мөөрейжилерни-даа көрүкчүлөр диңмиттиг адыш часкаашкыннары-биле сценадан салбайн шаг бооп турлар. База бир онзаалап демдегле-ле-ле чогуур чүүл бар. Чылдыңна фестивалдың солуттунмас башкарыкчызы Андрей Чымбага бо мөөрейге шынчызы дээш, көрүкчүлөргө хүндүткел, сценага «сугда балык дег» чаңнап, өөртүп турары дээш, көрүкчүлөрниң өмүнээзинден өөрүп четтиргенивисти илередип каалыңар.

А номинациялар аайы-биле тиилекчилерниң аттары бо:

«Дамырак» — Байбек Кара-Сал (5 харлыг. Чадаана); «Фестивальдың хоочуну» — Норбу Ховалыг (80 харлыг. Сүт-Хөл кожуун); «Эң эки хөөмейжи» — Мөңгүн-оол Монгуш (Чадаана); «Күчүтөннер рогу» — «Знак ветра» бөлүк (Москва); «Фестивальдың мергеннери» — «Дэф» бөлүү (Кызыл); «Шынарлыг рок» — «Формула» бөлүү (Кызыл); «Дириг харылзаа» — «Радисла Кэт» (Красноярск); «Фестивальдың экспрессиязы» — Красноярскиден бөлүк; «Чалы сылдыстар» — «Кеңгирге» бөлүү (Чадаана); «Изиг эрлер» — Сайзырал бөлүү (Чеди-Хөл); «Ансамбльдиг ыруан чүүлүнге ынакшыл дээш» — «Салгал» бөлүү (Улан-Удэ); «Тыва рокка шынчызы дээш» — «Сүлд» бөлүү (Каа-Хем кожуун). Тиилекчилер тускай дипломнарны болгаш «Центр Азии» солунун үндүргени «Азия төвүнүн кижилери» деп номунун 3 томун алдылар.

Дүнекиниң 11 шакта түңнел концерт доозулду. Ыры, хөөмейге хей-аът кирген көрүкчүлөр — аныяктар ырлажып чанып турлар.

Кежээки Чадаана, чайынналып тур сен. Кежээки Чадаана, аксым-кежи болдуң!

Салгалдарывыс аныяктар аас-кежиктиг бис деп ырлажып турар-ла болза, чаагай келир үеге бүзүреливис улам быжыгар. Ол дээш дириг хөгжүмүнүн болгаш шажынның фестивалына мөгөели. Байырлыг, «Устүү-Хүрээ-2016»! Ужурашкыже, «Устүү-Хүрээ-2017»!

Светлана БАЛЧЫР, Владимир ЧАДАМБАНЫҢ тырттырган чуруктары.

Япон хөгжүмчү Т.Рэхэйниң интервью берип турары.

Тыва Республиканың алдарлыг артисти Сокольников тыва кожамыктарны ырлап тур.

Тыва, хакас хамнар.

Караңгы...

Фестивальдың аалчыларының хол-биле кылган чүүлдерин сонуургаан улус-ла хөй.

«Үстүү-Хүрээ — 2016 :фестивальдың аалчыларынга сөс КҮЧҮ-КҮШТҮ МООН АЛЫР

Дириг хөгжүмнүн болгаш шажынның Үстүү-Хүрээ фестивалы бо чылын 17 дугаар эртип турар. Ооң аалчыларыннан фестивальдың болгаш Тываның дугайында бодолдарын айтырарымга, мынча деп харыыладылар: Dariusz Ledzion, Польша (иорж кежигүнү): — Үстүү-Хүрээ болгаш Тыва дугайында 2013 чылда Рига хоорайга фестивальга Тимур Дулуш-биле таныш-каш, дыннаан мен. Тыва үрер хөгжүм оркестрининг онза чараш кууселдезининг ачызында тыва аалчы-биле ынчан таныш-каш, ырак бо республикаже кээр сорулганы салган мен. Ам бөгүн мында турарым бо.

Тыва хөгжүм улустунг аялгаларында-даа даянганы бар, амгы шагның рэп хевири-даа бар, кайгамчык-тыр. Фестиваль бүрүзү боду онзагай талаларлыг. Үстүү-Хүрээ чоннун культуразын мынчаар непередип турары-биле катап-таттынмас талаларлыг.

Тыва черле ниитизи-биле келгенчиг, бир-ле сорунзалыг-дыр. Мен хөй-даа чүве көрүп четтик-педим. Национал музейден тыва улустунг амыдыралын көрдүм. Кундустуг аржаанынга баргаш,

чон ону ыдыктап, кадыкшылын быжыглап ап турарын база көрдүм. Азия төвүнде скульптурлуг комплекс, аът чарыжы, хүреш, мында Чадаанада Россияның камгалал яамызының сайыды Шойгунунг музейи... черле ынчаш Абакан-дан Кызылга чедир, Кызылдан маңаа чедир орук дургаар көргөн

орбас кижилер мен. Ынчалза-даа бо фестивальдың 20 дугаарында база келир мен деп сорулганы бодумга салдым.

Рафаэль Рошинский, Курагино: — Чогул чуртум Казань. Татар кижилер мен. Бо фестивальга дөрт дугаар кээп кижилер турар мен. Маңаа келгеш, көргөн чүүлдеримден

Л. Дариуш (Польша) биле Норбу Ховалыг (Сүт-Хөл).

чүүлдерим Тыва катап-таттынмас онза чараш бойдустуг республика-дыр дээрзин билиндирди.

Мен аңгы-аңгы чурттарга фести-вальдарга кижилер дээш, олут

сагыш-сеткилим көдүрлүп, ыры-даа бижидим. Черле ынчаш дыл-домаавыс төрөл болгаш, меңээ тыва чер дыка эргим. Ынчангаш бээр чоокшулап, Курагинода чурт-

тай берген мен. Фестивальга ам-даа үр уламчыларын, салгалдан салгалче дамчырын сеткилим ханызындан күзээр-дир мен.

Яна, Игорь Семеновтар, Красноярск край:

Яна: — Бис мында 4 дугаар кээп турарымыс бо. Бир дугаар чыпын Игорь хөгжүмчү кылдыр кижилер чораан. Хороо үезинде эң улуг күзелиңер бодап алгаш, Алды-Хүрээден Үстүү-Хүрээге чедир ону бодап чоруур силер дээрзин сактыр мен. Мээң күзелим бүткен. Ам Красноярскке, Абакан-да ниити чемненилге черлери хуу бүдүрүлгөс бар.

Игорь: — Үстүү-Хүрээ фести-валы хөгжүмчүлөргө Олимпий оюну дег манаксанчыг хемчег апарган. Мен маңаа чүгө сетки-лимден ойнап алырындан аңгыда, күш кирип алыр кижилер чордум. Кандыг-даа курорт херек чок. Ша-жынга хамаарылгалыг болганда, ханы күзелдерин бодап, Хороога кижилерге, база дыка дузалаар. Мээң күзелим — өг-бүлөмге таа-рымчалыг байдал. Ол бүткен. Хөгжүмчү сонургалымны өөм ишти деткип чорууру, өске талада өг-бүлөвистиң бюджетин ханды-рып турар черлерни ажытканы-выс — бо ийи деңзи караа дег, чая

бастынмас чүүлдер болуп турар. Ам ону быжыглай тудар ажы-төл дээш чүдүр апаар.

Константин Бочкарев, До-нецк: — Үстүү-Хүрээ фестивалын-да бир дугаар келдим. Кымын кан-дыг дээр боор! Шупту хөгжүмчүлөр бодунуу-биле шырак-тыр. Сөс-биле дамчыттынмас онза чүүл-дүр. Фестиваль меңээ тыва куль-тура-биле таньжар арганы берди. Бо майгыннарлыг хоорайжыгаш база бир-ле кижиге көзүлбөс ыдык мерген чүүлдерни дамчыдып тур-ганзыг чараш чер-дир.

Кристина Галактика Тай, Томск (чурукчу модельер): — Изиг хүннүң чалымында Чадаана деп чараш хемниң дош дег соок суу, тоолда дег арганың чаражы, хүлүмзүрүг арнын долган кижилер — бо бүгүн катап-катап көрүп, чурттап эртер дээш, каш-даа кило-метр ырак черден кээри хомудал чок-тур.

Ольга Хромова, Крас-ноярск: — Фестиваль дугайында чугаалаар-даа сөс тыппас мен. Ол дыка хөй кижилерни маңаа өнүктештирген. Ооң эң солун кезээ хүрээже баары. Дыка хөй күчү-күштү ол бээр.

Айлаң ДАРЖАА
чугаалашкан.

Чөөн-Хемчик: кожуун Наадымы — 2016 — аъттар чарыжы БОРА-БУЛАККА КЫЛЫЙТКАН АЪТТАР

Кандыг-даа байыр-наа-дымның бир кончуг солун кезээ — аът чарыжы. Чөөн-Хемчик кожууннун июль 15-те Наадымынга кижилер дээн чылгычылар болгаш аъттарның мунукчулары чарыш эрттирер чаңчыл болган чери — «Бора-Булакка» эртежи-ле чыгып келгеннер.

Ол хүн-даа кончуг изиг, эртенги шакта безин 30 градус чедип турган. Чарышче белеткенип турар аразында, хүн караандан машина хөлөгезинде чаштынып олурган бөлүк чылгычылар-биле чугаалаштым. Оларның бирээзи — Теве-Хая сумузундан мунчу малчын Хүреш Сономович Соскур-оол болду.

Ооң коданында чылгы мал-дары 60-70 хире, шээр малы-даа муң ажыг дээрзин ооң «мунчу» деп ады илередип турар, инектери 100 ажыг турган, ам чүгө 40-50 хире арткан. Чүгө дээрже чээли-биле трактор садып алгаш, ооң чартыын малы-биле төлөп турар. Тракторнунг өртээ 1.5 млн. рубль, чеже-даа улуг өртөктиг болза, малчын кижиге ыңдыг техниканың ажык-дүжүү база улуг. Ам канчаар, чээлини шыдажып төлөп-ле чоруур.

Хүреш Соскур-оол алызын-дан уктуг малчын, авазы Дол Сандыкмаевна ону 9 класс доозуптарга-ла, чанынче ап алгаш, малчыннадып каан. Ачазы Чадаанага чолаачылап чораан, ам-даа бар, 78 харлыг. Авазының аайы-биле Хүреш база кады төрээнери, дөргүл-төрелдери-биле боттаңнап ажылдап чоруур. Кадайын, дөрт ажы-төлү-биле Чадаанада чаа бажың туткаш, олуртуп каан.

Чарыштырар аъттарын кан-чаар белеткеп турарын сонургап айтырдым. «Чарыш аъдын бир ай бурунгаар-ла чарыштырып каап, дыштандырып, соодуп келир. Чарышка кижилер дээн спортчу

кижи-биле дөмей-ле болур» — деп харыылады.

Чарыш болур черже бар чыткаш, бир оолдунг мунуп алган аъдын көөрүмге, быгыннары ойбаңнаар, хөлүн эрттир соодуп каапкан хире. Аътты кээргеп, хөлчөк мен, ол хире аш мал күш чок калгай-ла, чер каяа чедип аар деп. Ону чугаалаарымга, Хүреш Сономович: «Ыяп-ла оъткаар, суггарар, чүгө өйүн билири чугула» — диди. Ынчанмайн канчаар, чарыш аъдын канчаар белеткээринге дуржулгалыг кижиниң «бажы каткан» бол-байн аан. Хүреш Сономович бо салыгда 4 харлыг Ала-Шокарын салыр. Ол аът бодунуң шаандан тура уксаажыдып алган малдарының салгалы. Улуг Ала-Шокарлары-биле ол каш удаа Наадым, маевка байырладдарында бир дугаар черлерни ап чоргулаан.

Он хар иштинде бичии оолдар ында олурарга, мунукчулары ирги бе дээш аттарын айтырарымга, Айслан Куулар, Намдак Ондар чаа-ла 5-ки классчылар, чайгы дыштанылганында хой кадарып турар, кончуг кежээ дузалакчылар болду. «Мындыг бичии улусту мунукчуладырындан кортпас-тыр силер бе? Андарылза айыылдыг-ла болгай» — дээримге, кым-даа тоовады: «Шыдай эрлер-дир, мал аразында өскөн болгаш аът-

хөлден каяа аңдарлырыл болар» — диштилер. Хүреш Сономович бо удаада арган болгаш чийк деңзилиг Шыдаар Монгуш дел аныяк кижини Ала-Шокарга олуртур.

Ынчалдыр-ла чугаалажып турувуста, даңзылаашкан кыйгызы эгелей берди. «Үстүү-Хүрээ» фестивалында келген иштики-даа, даштыкы-даа аал-чылар, журналистер шуптузун видеокамерага, чурукка тырт-тырып-ла турлар. Аъттарны салып үндүрүптөргө, куу доозун оларны хавыктапкан, ооң кадында чамдык «аарыкчылар» машиналары-биле кыдындан ол бургурадыр халыткан. Чөлшээрвейин турда-ла, кезек оолдар машиназы-биле чарыш оруунче үне халды бергилээр-дир звеспе. Черле ыңдыг ышкажыгай бис, тоор чүве чок...

Аът чарыжында ниитизи-биле 98 кижиниң аъттары киришкен, аъттарны назы-хар аайы-биле 4 аңгы хемчээлдерге салып үндүргөн. Ам маңаа салыг аайы-биле тиелекчилерни болгаш шаңналдыг черлерни алган кижилерни адап көрейн.

10 километрге бирги салыг — 4 хар чедир аныяк аъттар:

1-ги чер — Алексей Бады-оол, Кызыл кожуун, Сукпак суур;
2-ги чер — Сундуй Куулар, Кызыл кожуун, Сукпак суур;

Чарыш үезинде.

Муңчу хойжу Хүреш Соскур-оол болгаш аъттың мунукчузу Шыдаар Монгуш.

3-кү чер — Айдаш Содунам, Чөөн-Хемчик кожуун, Чадаана хоорай;

4-кү чер — Александр Түлүш, Улуг-Хем кожуун;

5-ки чер — Вячеслав Бирлей, Чөөн-Хемчик кожуун, Хайыракан суур.

15 километрге ийиги салыг — 4 харлыг аныяк аъттар:

1-ги чер — Сандак Монгуш, Чөөн-Хемчик кожуун, Чадаана;

2-ги чер — Айдыс Сат, Чөөн-Хемчик кожуун, Теве-Хая;

3-кү чер — Эдик Керзенмей, Улуг-Хем, Эйлиг-Хем;

4-кү чер — Байыр Доржу, Улуг-Хем кожуун;

5-ки чер — Анатолий Ондар, Чөөн-Хемчик кожуун, Баян-Тала.

15 километрге үшкү салыг — 4 хардан өрү аъттар:

1-ги чер — Сылдыс Донгак, Чөөн-Хемчик, Теве-Хая;

2-ги чер — Иван Кара-Сал, Чөөн-Хемчик, Шами;

3-кү чер — Сылдыс Донгак, Чөөн-Хемчик, кожуун Теве-Хая;

4-кү чер — Радик Дамдын-оол, Улуг-Хем кожуун;

5-ки чер — Хүреш Соскур-оол,

Чөөн-Хемчик кожуун, Чадаана. 27 километрге дөрткү салыг — 4 хардан өрү улуг аъттар:

1-ги чер — Меңги Ондар, Чөөн-Хемчик кожуун, Чадаана;

2-ги чер — Уран-оол Монгуш, Чөөн-Хемчик кожуун, Шами;

3-кү чер — Айдың Сат, Чөөн-Хемчик кожуун, Ийме;

5-ки чер — Алдын Түлүш, Чөөн-Хемчик кожуун, Баян-Тала.

Ниитизи-биле аът чарыжы чогуур негелделер езугаар эки деңгелдиг болуп эрткен, кижикчилерге маргылдааның дүрүмнерин таныштырган, арга-жок бичии мунукчулар турбаан, эмчи-домчу хандырылганы, ве-теринарлыг контроль салыг бүрүзүнге турган. Мээң-не кээр-гээрим, маргылдааның дөрт кижикчилери — кара, доруг, шилги, калдар дээш, аңгы-аңгы өң-чүзүннүг малдар. Хөөкүйлер ол изигде чарыш соонда харык чок апарган, тыныш ап чадап-ла турлар. Ам канчаар, аъттың салымы ол — ээзин алдаржыдар. Эки аът — ээзиниң эргелиг эжи.

Надежда ЭРГЕП.

БАЙ-ТАЙГА КОЖУУННУҢ 75 ЧЫЛЫНГА

«Мөңгүлек» чечен чогаал каттыжыышкыны

Светлана
САМБЫЙ-ОЛ,
шүлүкчү, ийи шү-
лүктөр номунун автору,
кожуунга культура килди-
зин эргелекчилеп, совхоз
директорлап ажилдаан.
Тыва Республиканың ал-
дарлыг ажилдакчызы.

БАЙЛАК ЧУРТУМ БАЙ-ЛА-ТАЙГАМ

Арты чарыын
Агым суглуг Алаш каастаан.
Бетин чарыын
Белде чыдар аржаан каастаан.
Алды чүзүн
Арбын сүрүү чаттып оъттаан.
Аалчы чонга
Агын-көгүн сунуп уткаан,
Мактап ханмас

Байлак чуртум, Бай-ла-Тайгам!

Делегейниң диптеринде,
Делгеттинген чонар-даштыг.

Аккан Хемчиим

Аржаан суглар холумактыг,

Ак-ла баштыг

Өгбелерим бурун чурту.

Өөр салгал.

Аныктар чечектелдир мандып чурттаан,

Өскөн-төрзөн

Ава чуртум, Бай-ла-Тайгам!

ШУЮМ

Талыгырдан туристерниң сурап кээри
Тайгалары Сибирьде чок бедиктерлиг,
Калбак, могаан арга-биле шугаттынган,
Каас-чараш, мээң чуртум — Шуюм ол-дур!

Аржаан суглуг Дустуг-Хемге, Чараш-Дашка,

Аалдап четкеш, мактап чанар, чараш оран,

Чурумалдыг Шуйнун малчын, ишчи чону,

Чуртун каастап, ижин салбайн хөгжүп турар.

Композитор Чыргал-оолга, Хүреш-оолга,

Колхозуус даргазынга — Кудурукпайга,

Малчын саанчы, тракторист, комбайнёрга

Мактал сөстөр, сергек ырлар үзүктөлбөс.

Маадырларның — өгбелерниң эрткен оруун

Салгалдары салбайн, чараш чурттап чоруур.

Базыракта, Чаңгыс-Терек ховузунда

Чалгаан тараа, элбек дүжүт херечизи!

Кезек-кезек үлүг болуп, одарлаткан,

Кежээ боорга, көвүрүглөп шуушкан малын

Бедик тейден харап ора, сеткил ханып,

«Мээң чонум эки чор!» дээш, өөрүп тур мен.

Ангелина ОНДАР,
ТКУ-нун филология фа-
культетин дооскан. Студент
чылдарында-ла шүлүк
бижиپ эгелзэн. Тээли шко-
лазында тыва дыл, чогаал
башкызы. «Аныак журна-
лист» бөлгүмүнүн удуртук-
чузу.

АЧЫ-БУЯННЫГ ШКОЛАВЫС

Амыдырал делгеминче

Ак орукту изеп берген

Ачы-буянын шкславыстың

Ам бо үеде байырлалы.

Сезен чылдың нүүрүнде

Чеже кижин эжин алып,

Эртем-билиг эзремине

Эжиндирип кирбээн дээрли!

Эң-не солун, катап келбес

Элээди чаш үелер-даа,

Баштак-хөгүг классчылар,

Башкылар-даа уттундурбаан.

Часпарларда сүржүп ойнаар

Чадалар-даа биез хевээр.

Сактырыңга, дагын катап

Чашкы шаанда келгензиг-дир.

Адын безин адаптарга,

Арны-бажын изиш кынныр,

Партапарга кадарлажыр

Баштайгың ам бар бе, чок бе?

Бар-ла турган билин, күжүн

Чашка өргүп, харамнанмаан

Башкыларны көөрүңге,

Чалы, чараш олчаан-дыр бе?

Наталья САЛЧАК,
кожуунда уруглар
библиотеказының эр-
гелекчизи, «Мөңгүлек»
чечен чогаал
каттыжыышкынының
удуртукчузу. Силь-
ва Капутикянын
шүлүктөрүн ол очулдуруп
чоруур

ЧЫЛДАР ӨТТҮР

Овуруну сеткилимге

«Оорлап» шыгжап чораай-ла мен.

Каяа-ла-бир азыг черге

Карах көржүп душпазымза.

Күззэн эжим, овуруну

Күзелімге шыгжап артайн.

Ынчангы кыш, бүлүртүң от,

Ылап чараш омур-хевир,

Ынакшылдың саймааралы

Ындын көргөн ак-көк көрүш,

Чөөк хар ышкыш чымчак холдар,

Чылыдып кээр шонуг оттар,

Аккыр харлар сеткилимге

Ам-даа эрип чоруур болзун!

Кежик-чолга бүзүрелим

Кезээде-ле кады чорзун!

Ынчап бодап кээримге,

Алдар-атты, бодуну-даа

Артыңдыва октапкаштың.

Аалымга келгензиг сен.

Овуруну сеткилимге

«Оорлап» шыгжап чораай-ла мен.

Сээң-биле орук кожар,

Сеткил менде черле чогул.

Чаңың берге. Өшкөн от дег,

Сагымга кирбестээн сен.

Чагаалар-даа бживес мен,

Сагыш саарзык, манава-даа!

Чалар от дег изиг халыын чүрээм оду.

Саргып чоруур сеткилим дээш човап чор мен.

Чажыт сөглээр сөстөримни хажызындан

Саазындан кым бир кижин оорлаанзыг-дыр.

Арыг сөглээр чажыдымның аарышкызын

Ама саазын шыгжавазын билип ор мен.

Шүлүк дээрге илби-шиди, шивегей-дир,

Оон, моон дештип, чонче тараар.

Оттуг сөглээр сөстөримни тоомчага ап,

Ожаавайн эрттирзинзе, бодун-на бил!

Көк-оол САЛЧАК,
РФ-тин ниити өөре-
дипгезиниң хүндүлүг ажил-
дакчызы, күш-ажылдың
хоочуну, «Дайынчы алдар»
медалдыг эдилекчизи, ийи
номнарның автору, аныак
шүлүкчүлерниң дагдынык-
чызы.

ТӨРЭЭН ХЕМЧИИМ

Салгын ойнаан сарыг-шокар чечектиг хем

Саарыгларда хаяа, хереп хайнып, чайнаан

Дамырактар каттышкаштың, улуг күчү —

Дажыг суглуг төрзөн Хемчиим болу берген.

Кадыр элден каастап турган сөөскениниң

Кавайымга эңмек кылдыр ачам тырткан.

Авайымның тааланчыг өпей ырын

Ааткыштың чайгаажыңга дыңнап өстүм.

ДӨҢ-ТЕРЭЭМНИ

Хемчик унун каастап шимзэн,

Хенче чаштан ойнап өскөн.

Өске черден меңзэ эргим

Өскөн суурум Дөң-Терээмни.

Элезиннеп кызыл-даван

Эрткен оруум илдең изин

Саарыглар упай-улай

Шагда чуй шаап, балап каапкан.

Төрзөн черге ынакшылым

Төндүр балаар күчү бар бе?

Кажан шагда хиним тудуш,

Хайыралыг Дөң-Терээмни.

Төрөл чонум аймаа чурттаан

Дөң-Терээмни хөөмейлеп,

Хөрөк-чүрээм ындыналдыр

Шүмү-биле ырлай бээр мен.

Бараат ДЕЛЕГ-
ООП, РФ-тин ниити
өөредипгезиниң хүндүлүг
ажылдакчызы, «Шынның»
доктаамал бижикчизи,
«Төрзөн чуртун төөгүп бе-
рем» мөөрейниң тиилекчи-
периниң бирээзи.

БАЙ-ТАЛ СУУРУМ

Даштыг, сайлыг төрзөн суурум.

Эрткен-дүшкөн чорукчулар

Даштарыңны инек, хойга дөмейлээр,

Ээлгир, чодур талдарлыг деп магадаар.

Бай-ла-Талым. Бай-ла-Талым,

Барыксанчыг чараш суурум.

Каяа-даа бол чораанымда,

Харап турар даглар бүргзэн,

Баарын дургаар Хемчик ырлаан,

Байлак чуртум сактып кээр мен.

Бай-ла-Талым, Бай-ла-Талым

Барыксанчыг эргим суурум.

Мөңгүлектин баарында

Аржаан болган арыг суглуг,

Амыр-дыш чок, эрес, кежээ

Ажыл-ишчи чоннуг черим.

Бай-ла-Талым. Бай-ла-Талым

Барыксанчыг ынак суурум.

Октябрь ТАРГЫ!
күш-ажылдың хо-
чуну, хөй чылдарда
совхоз директорлап
ажылдаан, дуржуг
партия-совет ажилд-
чызы, Новосибирски
партияның дээди ш-
зын дооскан.

ТЫВА ООЛ МЕН

Ак-ла сүттен быжып кылган

Амданныг-ла хойтпак чемим.

Алаак ишти Хемчик орта,

Авам төрзөн тыва оол мен.

Быжып-быжып сымараныр

Быштаксымаар итпек чемим.

Бажым кара, каткы-хөглүг

Баштаксымаар тыва оол мен.

Доскаар долу амданныг «эм»

Доруг бениң хымызы-дыр.

Домакташса, чугаа билер,

Донгун звес тыва оол мен.

Савазыраан ак-ла хойтпаан

Саарып-саарып тигер авам.

Салым кадып доңнаар болза,

Сагыш ажык тыва оол мен.

Отчуг оттуг, элбек чемниг

Олут орбас мээң авам.

Орлан дирткен, кежээ дирткен,

Орустаар-даа тыва оол мен.

Көвей төлдү өстүргештиң,

Көптү-бакты көргөн авам.

Аътты мунар, хурежир-даа

Арат оглу тыва оол мен.

Хөөрөп баткан хойтпак «оглу»

Көгээржинде турар авам.

Самнап ырлаар, хөөмейлээр

Салчак уктуг тыва оол мен.

Шончалай ИРГИТ, ТКУ-нун

филология факультетиниң

доозукчузу. Бай-Тал

ортумак школазының

тыва дыл болгаш чогаал

башкызы. Тываның

Чогаалчылар эвилелиниң

аныак чогаалчылар

ортузунга эрттирген

мөөрейиниң тиилекчизи.

МЭЭҢ ЧЕРИМ

Төк кээп дүшкөн төлү мени эргеледир

Төрөл чонум алыс шаандан ыры-шоорлуг,

Бодалымның хөрзүнүндө тарыттыңан

Бодап четпес чурумалдыг мээң черим.

Беримчелиг Ие черим Бай-Тал суурдан

Бедиктерже ужуткулаан төлдери хөй.

Ындыг эргим, ындындан-на чаяан бүргзэн

Ыдык чуртум, өскөн төрзөн мээң черим.

Тайга-сындан дамырактар кыңгырашкаш,

Дажыг Хемчик улус-чонга күчү сөңнзэн.

Аржаан суунуң сүүзүнүн ижип пөкпес,

Амыдырал кожуп улаан мөөрейиң.

ЧЫРЫК АДЫНГА ТУРАСКААТКАН

Россия Федерациязының алдарлыг тренери, педагогика эртемнеринин кандидаты, Тыва Республиканың Орденини эдилекчизи, Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы Радислав Алаш-оолович Монгуштуң чырык адынга тураскааткан сумо хүрешке делегей чергелиг маргылдаа Кызылдың «Хүреш» стадионунга эрткен дыштаныр хүннерде болуп эрткен.

Ашпас хүннүң чуртту, япон чоннун национал хүрежи сумога болган делегей чергелиг маргылдаага киржири-биле спорттун бо хевиринге Россияның 6 дүңгүр чемпиону, Россияның алдарлыг тренери, Россия Федерациязының сумо хүреш федерациязының Президентизи Алан Таймуразович Каряев, ол хүрешке Россияның шилиндек командазының улуг тренери Влан Капурбекович Дякаев баштаан Россияның шилиндек командазының кежигүннери киришкеннер.

Тыва черге шак мындыг улуг хемчээлдиг эңне бир дугаар болуп эрткен сумо хүрештиң маргылдаазына Моолдун, Тажикстанның, Грузияның болгаш Россия Федерациязының аңгы-аңгы крайлары, областтары, республикаларындан эңне шилиндек дээн спортчулар киришкен. Сумо хүрештиң дүрүмүн езугаар мөгелер 85 килден, 100, 115 болгаш 115 килограммдан аар деңзилиг килдерге күжүн шенешкеннер.

Эң чиик 85 килограмм деңзилиг мөгелерниң хүрежинге республиканың Начын мөгези Андрей Монгуш чемпионнаан. Күрөч Куулар-ийиги, Эртине Допуй-оол биле Тажикстандан келген Ахматали Абдурахман үшкү, дөрткү черлерни үлөшкеннер.

100 килограмм деңзилиг мөгелерниң аразына сумо хүрешке Россияның делегей чергелиг спорт мастери Айдың Монгуш бузурелдиг-биле бирги черни алган. Улуг-Хем кожууннун база бир шыырак мөгелериниң бирээзи Буян Бүрбүжүк — ийиги, Аңгы Куулар биле Мерген Монгуш үшкү, дөрткү черлерге төлөптиг болганнар.

Сумо хүрешке Россияның шилиндек командазының кежигүнү, спорттун ол хевиринге Россияның делегей чергелиг спорт мастери, республика Наадымнарының 3 дүңгүр чемпиону, Тываның Чаан мөгези Эрес Кара-Сал, 115 килограмм деңзилиг

Шаңналдыг черлерни алган мөгелер.

— бирги, Азамас Казиев — ийиги, бистиң чаңгыс чер-чурттууус Айдың Отчуржап биле Красноярск крайдан келген Артем Корзун олар 3-4 дугаар черлерни элээннер.

Сумо хүрешке Россияның шилиндек командазының кежигүннери делегей маргылдаазына белеткелин бистиң республикага эрттиргеш, июль айның 29-31-де Моол күрүнениң найысылалы Улан-Батор хоорайга болуп делегейниң бирги чери дээш маргылдаазына киржирлер. Делегей маргылдаазының дүрүмүн езугаар сумо хүрештиң мөгелери 85, 115 болгаш оон аар килдерге күжүн шенеширлер.

Россия Федерациязының шилиндек командазының кежигүннеринче 85 килограмм деңзилиг мөгелерден Батыр Андиев, 115 килге бистиң чаңгыс чер-чурттууус Эрес Кара-Сал болгаш аар деңзиге Азамас Казиев олар киргеннер. Ынчангаш тыва чоннун мурнундан Эрес Доржуевич Кара-Салга болгаш оон командада эштеринге делегей маргылдаага чайынналчак чедишкеннер болурун күзеп каалыңар.

Радислав Алаш-оолович Монгуштуң чырык адынга тураскааткан сумо хүрешке делегей чергелиг маргылдааның ийиги хүнүнде тыва хүрешке маргылдаа «Хүреш» стадионунга уламчылаан. Ол маргылдааны көөр дээш келген

черниң бо алдар-аттыг мөгези 2014 чылда Моолдун улуг Наадымына база шүггенин билир бис.

«Хүреш» стадионунун ногаан шыгына содаглангаш, үнүп келген 112 мөгениң хүрежин көөр дээш чыгып келген кызылчылар болгаш оон аалчылары хүрешти улуг сонугал-биле көргөннер. Ук маргылдаага сумо хүрешке делегей чергелиг маргылдаага киржип келген мөгелер база идепкейлии-биле киришкеннер. Аалчыларның аразындан Тажик күрүнеден келген мөге Ахматалиев Абдурахман эрес-кашпагай хүрежип, девип-самнап тургаш, 16 эң шыырак мөгелерниң аразынче киргеш, маргылдааның эрткириччилериниң тускай шаңналына база төлөптиг болган.

Шаңналдыг черге кирген 8 мөгениң аразынче Өвүр кожуунда тыва хүреш федерациязының удуртукчузу Алексей Базыр-оолович Монгуштуң ийи оглу тыва хүрешке республиканың Начын мөгелери Андрей биле Алексей Монгуштар, Тываның Арзылаң мөгези Сайын-Белек Түлүш, республиканың Начын мөгелери Айдың Отчуржап, Сылдыс Монгуш, Улуг-Хем кожууннун өзүп орав аныяк мөгези Айдың Монгуш, Каа-Хем кожуундан келген, сөөлгү үеде республика хемчээлдиг улуг маргылдааларга доктаамал шаңналдыг черлерге кирип турар Кызыл-Кат Кенден болгаш Моолдун Баян-Өлгий аймактан келген ат-алдарлыг мөге Батсуур Намзырайжап олар кирип хүрештилер.

Ол салыгда бистиң Начын мөгевис Айдың Отчуржапка Батсуур Намзырайжап таваржы берди. Отчуржап аар деңзилиг моол мөгелер-биле хүрежириниң талазы-биле бедик арга-дуржулгалыг мөгелерниң бирээзи. Ынчангаш Айдың Моолдан келген аалчызын октаар чазып тургаш, шын эвес шимчээшкенин кылгаш, Батсуурга октадып алды.

Оларның салыының соонда Намзырайжаптың дыштанып орав майгынынга чеде бергеш, сонугал чораан айтырымны аңаа салырымга, ол мынчаар харыылады.

— Силерниң тыва биле моол хүрештерниң аразында кол ыггалы чүдөл деп, айтырыңарга мындыг харыыны берикседим. Тыва черниң ат-алдарлыг мөгелери-биле Моолга-даа, Тывага-даа хөй удаа хүрежип келдим. Тыва оолдарның хүрежи кончуг аваангыр-кашпагай, халдай бергенде, удурланчыкчызын кынчыктырбайн, бир арга болбайн баарга, өске аргаже улаштыр киргеш, удурланчыкчызын октап алыр оолдар

Ындыг байдалга каш-даа катап таварышкан мен.

Бистиң ха-дуңма, кожа-хелбээ, найыралдыг чурттап чоруур чоннарывыстың езу-чаңчылдарында, көшкүн амьдыралында дөмейлешкек чүүлдеривис дыка хөй-дүрийин. А хүрешке хамаарыштыр алыр болза, бо сарыг бөмбүрзекте чөмгө тывалар биле моолдарның хүрежи дөмөй деп чүвени эки билир бис. А дүрүмнериниң нарынының талазы-биле алыр болза, тыва хүреш бистиинге бодаарга, элээн берге, нарын деп чүвени, херек кырында хүрежип тургаш, көрдүм.

Моол хүрештиң дүрүмнерин езугаар алырга, мөге кижжи ужал деп баргаш, бир холу-биле черге даяныпкаш, ушпайн улаштыр хүрежип чоруй баар.

А тыва хүрештиң дүрүмнерин езугаар алырга, октадыр деп барган мөге холу-биле чер даяныптар болза, ол мөгени октагач деп санаар. Ынчангаш Тывага келгеш, силерниң мөгелериңер-биле хүрежип тургаш, холум-биле чер даянырындан кончуг сестир кижжи мен — деп, ол түңнөп чугалады.

Ынчаар хөөрежип олурувуста, артып калган 8 мөгениң салыы дооступ, ам дөрт мөге артып кагды. Бо салыгда оон мурнунда хүн Чөөн-Хемчик кожууннун Наадымының тиилекчизи Сылдыс Монгуш Батсуур Намзырайжапка, Кызыл-Кат Кенден Сайын-Белек Түлүшке тус-тузунда октагачтар.

Шүүлдө хүрешке Россия биле Тываның демнежилгезиниң база Кызыл хоорайның тургустунганындан бээр 100 чылдаанынга тураскааткан — «100 чылдың эңне шыы-

Моолдун 2014 чылда Наадымынга 1024 мөгениң хүрежинге шүүлгөн Батсуур Намзырайжап.

рак мөгелери» деп адаан хүрешке шүгүп үнген Сайын-Белек Түлүш биле Батсуур Намзырайжап таваржы бердилер. Ийи мөге хончуга чедир хүрешкеш, дедир хончу тудуу келирге, Сайын-Белек карак чивеш аразында ынак аргазын ажыптааш, Батсуурну арыг октады.

Ол үеде стадионга олурган хүрештиң ааркычылары олуттарындан туруп келгеш, ынак мөгезинге чоргааралын илередип, диңмиттиг адыш каскаашкынары-биле өөрүшкүзүн илереттилер.

Радислав Алаш-оолович Монгуштуң чырык адынга тураскааткан хүрештиң эрткириччилери, хөй санныг дөргүл-төрелдери ол маргылдааны бедик деңгелге организаптап эрттирдилер. Шаңналдыг черлерге кирген мөгелерниң белектери кончуг элбек болду.

Ук хүрешке шүүлгөн Сайын-Белек Түлүш «Нива» маркалыг автомашинаның дүлгүүрүн холунга алды. Үжүрлөшкен мөге Батсуур Намзырайжап 100 муң рубль-биле, 3-4 дугаар черлерни үлөшкен Кызыл-Кат Кенден биле Сылдыс Монгуш 30-30 муң рубльдиң шаңналдарына төлөптиг болдулар.

Ук маргылдаага 5-тен 8-ки черни алган мөгелерни Радислав Алаш-оолович Монгуштуң хөй санныг төрөл-дөргүлү кончуг чараш богбалар-биле шаңнадылар.

Владимир ЧАДАМБА.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

Сумо хүрешке Россия Федерациязының Президентизи Алан Каряев (ортунда), улуг тренери Влан Дякаев болгаш Тываның төлээзи Адар Куулар.

мөгелерниң аразына кымга-даа октаган, чемпион адын база катап бадыткаан. Республиканың Арзылаң мөгези Сайын-Белек Түлүш ийиги шаңналдыг черни алган. Тываның Начын мөгези Алексей Монгуш, Седен-Очур Кара-Сал үшкү-дөрткү шаңналдыг черлерни элээннер. Эң аар, 115 килден аар деңзиге Соңгу этяның мөгелери Василий Маргиев

улустун төлээлери республиканың бүгү булуңнарындан бар болган. Чүге дээрге ол маргылдаага киржири-биле Моолдун улуг Наадымынга хүрешкен 1024 эң шилиндек мөгелерниң салыына шүүлгөн Архангай аймактың мөгези Ч.Санжаадамбага октагаш, үшкү-дөрткү черлерни үлөшкен Батсуур Намзырайжапты Радислав Монгуштуң дөргүл-төрелдери Тываже чалаан. Моол

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

СПУТНИКОВОЕ
цифровое, эфирное
ТЕЛЕВИДЕНИЕ

Триколор, НТВ Плюс,
Континент, Орион, Телекарта

8-913-354-7490 8-923-217-2383
3-25-69 без выходных с 9 до 21 ч.

ВЫЕЗД В РАЙОНЫ
РЕСПУБЛИКИ ДВУХСТОРОННИЙ
СПУТНИКОВЫЙ ИНТЕРНЕТ КИТЕП
в любой точке Республики

ул. Лопсанчол, 40 Супермаркет на Калинина
(бывшая АЗБУКА РЕМОНТА) цокольный этаж
ул. Новосолов, дом № 18, ТД "Кожик",
Тел. 8-983-518-9548 "Спутниковое телевидение"

Только у нас!
Обмен на HD
от триколора
за 3999 руб

«ИНЖИНИРИНГ КОМПАНИЯ «НОВОЛИТ» КХН
(634009 Томск хоорай, Ленин проспектизи, бажың
166, оф. 13; ИНН 5406439711, ОГРН 1085406016420)
конкурс эргелекчизи Яннаев Вячеслав Евгеньевич
(ИНН 702402085906, СНИЛС 045-866-048-84
(«СЦЭАУ» ААУ кежигүнү, ИНН 5406245522 ОГРН
1035402470036, адрес: 630091, Новосибирск хоорай,
Писарев кудумчузу, 4), 2014 чылдың декабрь
30-де №А69-736/2014 херек талазы-биле Тыва
Республиканың арбитраж судунуң шиитпири-биле
бадылаткан. Өрелиг кижиниң өнчү-хөрөңгизин Фабрикант (www.fabrikant.ru)

электроннуг шөлгө хөйгө чарлап садыглаарының
хевири-биле чорударының дугайында дыңнадып тур.

Хөйгө чарлап садыглаарының хевиринче киригени
(өртекти НДС чокка айыткан)

Лот №1: 3 өрээлдиг квартира (шөлү - 56,2 м²) адреси:
Тыва Республика, Кызыл хоорай, Дружба кудумчузу, бажың
3/7, кв. 4, кадастр дугаары 17.18.0105028.857. Эге өртээ -
2 177 100,00 руб

Лот №2: 2 өрээлдиг квартира (шөлү - 42,1 м²) адреси:
Тыва Республика, Кызыл хоорай, Дружба кудумчузу, бажың
3/7, кв. 7, кадастр дугаары 17.18.0105028.867. Эге өртээ -
1 767 600,00 руб

Лот №3: 3 өрээлдиг квартира (шөлү - 56,2 м²) адреси:
Тыва Республика, Кызыл хоорай, Дружба кудумчузу, бажың
3/7, кв. 10, кадастр дугаары 17.18.0105028.863. Эге өртээ -
2 243 700,00 руб

Лот №4: 3 өрээлдиг квартира (шөлү - 56,2 м²) адреси:
Тыва Республика, Кызыл хоорай, Дружба кудумчузу, бажың
3/7, кв. 15, кадастр дугаары 17.18.0105028.875. Эге өртээ -
2 243 700,00 руб

Баштайгы садыглаашкында эге өртээнден 5 (беш) ка-
лендарьлык хүннер бүрүзүнүң дургузунда өртектөр чоорту
10% чиигээр, ынчалза-даа баштайгы садыглаашкында эге
өртээнден 70% хуудан хөй эвес. Долаага салыр акшаның
хемчээли хөйгө чарлап баштай садыглаанда өртээниң 20%.
Өнчү-хөрөңги, билдиришкенин кириериниң болгаш садыг-
лаашкына киржириниң чурумунуң дугайында <http://www.fabrikant.ru/> сайттан, конкурс эргелекчизиниң +7-913-113-26-71
телефону-биле, e-mail: yannaev@yandex.ru

Чагырларны электроннуг хевирге www.fabrikant.ru сайтта
документилерни солчурунуң системазы-биле 2016 чылдың
июль 18-тен эгелеп хүлээп алып, (10.00-дан МСК).

Садыглаашкын дугайында тодаргай информация ЕФРСБ
сайта № 1171771 дыңнадыда.

Телевирлиг үндезинге парлаан.

НОВАЯ МЕБЕЛЬ ПО 1000 РУБЛЕЙ
столы, прихожие, комоды...
Звони 8-903-077-74-74.

Реклама

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
яамызы.

Коп редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүң
адреси: 667000, Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ДОЛГАП БОЛУР ТЕЛЕФОННАР:

кол редактор—2-01-35, секретарь—2-30-69,
редакторнун оралакчызы—2-17-91,
бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи—2-18-10,
Тел./факс (394-22) 2-30-69.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Чагыдылга индекси: хуу кижилерге—11530
организацияларга—31730

Солун неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.
Тираж 4235. Номерни парлапгаже дуваганы,
график езугаар—21.00, херек кырында—18.00.

Город'ОК

ул. Рабочая, 208
2-19-94
8-913-353-8858
8-923-265-5667

НАРУЖНАЯ РЕКЛАМА
широкоформатная печать
LED, вентушие строки
вывески, стенды

www.gorodok17.ru
info@gorodok17.ru

Эстетист
Косметик

Уход по типу кожи:
Гигиеническая чистка
Косметический массаж
лица, шеи и зоны декольте
Альгинатные маски
Покраска бровей и ресниц
Коррекция формы бровей

8-923-388-3796 Ирина

Реклама
ОГРН 304170129000106

УАЗ
автомашинага артык
кезектерни

барын садып
ап, чогуң чагы-
дып ап болур. Чагыдар
болза, өртээниң 50 хуу-
зун баштай төлөп алып.
Өртээ Новосибирск хоорай-
ныны. 20 хууга чедир
чиигелделиг.

Магазин «Регион 17»,
Интернациональная
кудумчузу, 115,
(2 дугаар каът)
Тел. 8(394-22)-6-60-40,
8-913-358-08-88.

ИП ФАТЕЕВ А.Ю. ОГРНИП 315171900004490
Телевирлиг үндезинге парлаан.

МӨЧЭЭН КИЖИЛЕРГЕ
ТУРАСКААЛДАР

мрамор, гранит, чуруктарын
сиилбиир, бижимелдерни
чайырлаар, тураскаал-
дарны тургузар.

Хем ол чары,
Саянский переулок, 23.
Тел: 8-913-359-9494;
8-923-380-9494.

КУШ ЧОК ДЕП
САНААР

Бай-Тайга кожунунуң Тээли
ортумак кежээки школазын 2013
чылда дооскан Буяна Март-
ооловна БИЧЕ-ООЛДУҢ адын-
га тывыскан 17АБ 00163661 ду-
гаарлыг аттестаттың читкенин
барымдаалааш, ону күш чок
деп санаар.

Телевирлиг үндезинге парлаан.

Профессионал өөредилгениң
«ТЫВААВТОТРАНС» өөредилге-ку
комбинатының автошколазы «В», «С»,
«Д», «Е» категорияның чолаачыларын өөре,
чыылдазын чарлап тур.

«ЭЖИҢНИ ЭДЕРТИП КЕЛ!!!» деп акцияны чарлап,
хуу чиигелде алырыңга эргежок чугула чүүп — чола
эргениң шынзылгасы негеттинип турар эштиг болу
Студентилерге чиигелделер бар!!! (студент
көргүс)—1000 рубль.

Дараазында мергежилдерге өөредире-биле чыыл
мал чоруп турар:

«А», «В», «С», «ВС», «Д», «ВС», «ВЕ», «СЕ» категори
чолоаачылары;

«айыылдыг чүктөр сөөртүр чолоаачыларны (ДОПОЛН
«пассажирлер аргыштыларының талазы-биле о

чээшкениниң дүрүмнериниң техминимуму;

«бүгү хевирлерниң чолаачыларының стажировказы;

«удуртукчуларга болгаш өрттүң айыыл чок чоруу

рысыналгалыг кижилерге ыяап өөренир өрт-техниктиг

талазы-биле кыска хуусаалыг курстар.

Төлээр хуусааны узадып болур, кичээлдерниң

өскертир арга бар, өөренип турар кижі бүрүзүңге он

чээнгей.

Айтырыг салыр телефоннар: (39422) 2-71-37, 2-8

89607781555, Полевая кудумчузу, 120.

Долгаңар, келиңер, автошколаңың дуржулгалыг башк

өөрениңер, бедик мергежилдиг болуп, оруктарга чоргаар

Лицензия №1281, 2011 чылды

ТР-ниң Өөредилге адырынга хайгаарал албаны

Телевирлиг үндезинге парлаан.

УРАЛЬСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

при поддержке Центра образования Республики
с 18 мая 2016г осуществляют набор абитуриентов
на следующие направления подготовки:

ЗАОЧНАЯ ФОРМА ОБУЧЕНИЯ С ЛЕКЦИЯМИ В КЫЗЫЛЕ:
• Юриспруденция (государственное, гражданское право);
• Государственная и муниципальная служба (управление);
• Бухгалтерский учет, анализ и аудит;
• Финансы государства и муниципальных образований;
• Финансы и кредит;

ЗАОЧНАЯ ФОРМА ОБУЧЕНИЯ БЕЗ ЛЕКЦИЙ
(на полной дистанции)

• Юриспруденция;
• Государственное и муниципальное управление;
• Экономика и управление персоналом;
• Финансы государства и муниципальных образований;
• Экономическая безопасность;

МАГИСТРАТУРА:
• Государственное управление и местное самоуправление;
• Государственные, муниципальные финансы и налогообложение;
• Экономико-правовая безопасность;

Стоимость обучения от 38 000 руб/год. Документы принимаются по
ТЦ Дом Быта, офис 403, с 12-00 до 18-00, тел.8-913-353-4531,

Бистиң эргим, ынак ачавыс, кырган-ачавыс, даайывыс, ч
күдээвис, бээвис Виктор Иванович СЕВЕКПИТ, күш-а
хоочуну, хөй санныг хүндүлел бижиктерниң эдилекчизи, 6
назынында 2016 чылдың июль 20-де хайлыг айыыл-хала
жуундан кады чурттаан эжинден, ажы-төлүндөн, хөй санны
тарындан, дөргүл-төрелинден, эш-өөрүндөн, чырык өрте
кезээ мөңгөде чарлып чоруткан.

Үндүрер хүнү: июль 22, 11.00 шакта. Үндүрер чери: солон
да дачаның 12 дугаар одуругнуң 38 дугаарлыг бажыңында

Бистиң коллегавыс, «Шын» солуннуң хоочуну Елена С
овна Севекпиттин өөнүң ээзи

Виктор Иванович СЕВЕКПИТТИҢ
ажылдап тургаш, озал-ондакка таварышкаш, аар кемдээшк
эвес аарааш чок болганы-биле холбаштыр өөнүң иштинге,
рынга болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды илере
«Шын» солуннуң коллект

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары
болгаш массалыг коммуникациялар адырынга
хайгаарал талазы-биле федералдыг албанн
Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын»
солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээн.
Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф
ге парлаан. (Кызыл, Ше
болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлааттыг
риалдарның авторларыны
дары редакцияның туруу
дүүшпейн барып болур,
тынган саннары болгаш ө
фактылары, дыңнадылар
авторлар боттары харыыла